

УДК 246.6 : 291.4

Ігор СКАКУН,
ВДНЗ України «Буковинський державний
медичний університет»,
Чернівці (Україна)

Ihor SKAKUN,
Higher State Educational Establishment of
Ukraine «Bukovinian State Medical
University»
Chernivtsi (Ukraine)
society@bsmu.edu.ua

**КОНЦЕПЦІЯ
АНТРОПОЦЕНТРИЗМУ
В НЕКЛАСИЧНІЙ ФІЛОСОФІЇ**

**THE CONCEPT OF
ANTHROPOCENTRISM IN THE NON-
CLASSICAL PHILOSOPHY**

Ключевые слова: *антропологизация, антропоцентризм, человек, методология, научная картина мира.*

Скакун Игорь. Концепция антропоцентризма в неклассической философии.

В работе исследуется мировоззренческий и методологический потенциал антропоцентризма и его реализация в динамике парадигм человекомерности научного знания. Раскрывается суть идеи человекомерности и принципа антропоцентризма, формы их актуализации в постклассической парадигме знания.

Актуальність зазначеної теми зумовлена необхідністю якісно нового осмислення людиномірності філософії та науки. Концепція антропоцентризму виокремилася в окрему філософську концепцію, згідно з якою, людина є центром і метою світотворення. Антропоцентризм неklasичної філософії окреслив важливість якісних змін у методологічному підході філософського осмислення людини. Варто наголосити, що вказана перебудова людиноцентричної концепції була лише потенційною, а чинники її практичної реалізації (вже в постнеklasичний період) на той час лише формувалися.

Метою статті є висвітлення людиномірних аспектів в антропоцентричній світоглядній парадигмі неklasичної науки, а також визначення ролі суб'єктивновимірного чинника в природничо-науковому та гуманітарному науковому дискурсі.

Стан фахового наукового дослідження висвітлений в філософських першоджерелах. Проблематика знайшла відображення в мислителів неklasичної філософії (В.Дільтей, Ф.Ніцше, О.Шпенглер, А.Бергсон), які розкрили особливості самовизначення людини в тодішній картині світу. Ці погляди відіграли важливу роль у формуванні, утвердженні та реалізації концепції антропоцентризму в науковій картині світу.

Сучасні дослідники (І.Фролов та П.Гуревич, Е.Агацці, М.Мамардашвілі, П.Гайденко, К.Вальверде) також акцентують увагу на людиномірних ідеях західної філософії. Процеси антропологізації філософії висвітлені у працях К.Сергеева та Є.Нікітіна. Варто відзначити здобутки вітчизняної філософії, представлені поглядами М.Поповича, М.Марчука, М.Ожевана, В.Загороднюка та інших.

Антропоцентризм постklasичної доби виявився не в ігноруванні проблем космології чи натурфілософії, а в актуалізації наукових знань як засобу розв'язання головних інтересів – людських. Антропоцентричний підхід представників неklasики до проблем природи виражався в тому, що особливу увагу вони приділяли не питанням „неживої” природи, а аспектам життя в природі та походження людини. Здійснювався перехід від неорганічної матерії до органічної і, зрештою, до людини. Фактично відбулася відмова від пізнання світу в цілому на користь пізнання практичних причин і сутностей. Всі завдання філософії просвітників розглядалися в антропоцентричному розрізі. Вважалося, що основним завданням є не знання „всього”, а найперше того, що важливо для розуміння наших дій. Річ не так у принциповій неможливості пізнання якихось речей, як у непотрібності їх пізнання¹.

Ключовий аспект полягає в тому, що людина розглядається як центральна тема лише у філософських концепціях. Тобто, маємо антропоцентричну концепцію за формою, але аж ніяк не за змістом і суттю. Цьому явищу є декілька пояснень.

По-перше, потужні позиції зберігали елементи класично-наукової парадигми, які елімінували суб'єктивно-людиномірні аспекти, що не сприяло їхньому домінуванню в науковій картині світу. З іншого боку, не завжди так звані антропологічні “повороти”, “буми” чи навіть елементарна актуалізація уваги щодо проблеми людини супроводжувались аналогічним піднесенням антропоцентричних ідей. Зокрема, Шелер наголошував, що “окремі антропологічні науки скоріше приховують сутність людини, ніж розкривають її”².

Водночас зберігався протилежний підхід, який виявлявся в тому, що дослідники займалися “генералізацією, а не спеціалізацією”³. Вираження біологічних якостей як основних при дослідженні проблем природи і сутності людини не сприяли повноцінному вивченню проблеми людиномірності наукової парадигми.

У неklasичному типі науки домінує друга константа людиномірності – соціокультурна зумовленість, яку змушені враховувати не лише філософи, предстаники гуманітарного знання, а й науковці-природничники.

У постklasичний період продовжилася тенденція неоднозначності та невизначеності антропоцентричної концепції в науковій картині світу. Людиноцентричний аспект губився в тодішньому масштабному науковому антропологічному складнику. Водночас актуалізувалася людиномірність, що було логічним наслідком процесу аксіологізації науки, формування її ціннісної спрямованості. Поступово утверджувалася методологічна основа антропоцентризму за нових можливостей неklasичної наукової парадигми. Дослідження проблем людини й обґрунтування її сутності стало пріоритетним для науки та філософії. Залишалося звести до спільного знаменника всі наявні на той час прагнення осмислити людину, надавши не лише ціннісні норми для реалізації цих потенцій, а й їхні кінцеві орієнтири.

Для неklasичної доби характерна взаємозалежність процесу антропологізації з концепцією антропоцентризму, які взаємозумовлювали пріоритети власного розвитку. Тобто продовжився процес, започаткований ще за класичної науки, коли наукове пізнання надавало характеристику всім явищам, пов'яза-

ним із людським буттям, а людиноцентризм зумовлював актуалізацію людиномірних констант наукового знання.

Розглядаючи період зміни наукових парадигм, М.Ожеван стверджує, що “безальтернативному (а отже й недемократичному за своєю глибиною суттю) реалізові класичної науки протистоїть природний онтологічний підхід неklasичної науки. Йому притаманні не одновимірність і монообразність, а багатовимірність і поліобразність уявлень про людину й світ. Якщо класична наука бачить світ побудованим із цеглинок (атоми, елементарні частинки, клітини тощо), які за бажанням можна довільно використовувати для конструювання та реконструювання, то для неklasичної науки світ – це цілісний організм, космічний порядок, який не можна порушувати безкарно. Якщо з точки зору “класики” існують певні жорсткі демаркації між людиною та природою, між свідомістю та матерією, між суб'єктивним та об'єктивним, то неklasична наука подібних розмежувань не визнає зовсім, постулюючи існування цілісної безперервної реальності”⁴.

Головним завданням є визначення ролі антропоцентричної концепції в процесах антропологізації філософії та науки на постklasичному етапі їхнього розвитку. Складність висвітлення цього процесу полягає в чіткому визначенні особливостей функціонування людиноцентричних ідей у неklasичний та постнеklasичний періоди. Хибними є поширені твердження, що неklasична наука повністю видозмінила наукову парадигму класичної доби, а постklasичний етап складає єдине ціле (без чіткого розподілу на нета постнеklasичну) з однаковими методологічними можливостями.

Кардинальні зміни в науці реалізуються блискавично, хоча, визрівають і визнаються впродовж тривалого часу. Криза науки переходить у відкриту стадію з появою нових теоретичних моделей, які здатні аргументовано розв'язувати накопичені проблеми пізнання. Для природознавства на межі ХІХ-ХХ століть такими моделями стали квантова теорія і теорія відносності⁵.

Одразу зазначимо, що не прагнемо висвітлити ті новаторства та винаходи, які мали місце в часи наукової революції. Не применшуючи ролі та значення кардинальних змін і прогресу кожної з тогочасних наук, ми розглядаємо передусім людиномірний аспект у філософському контексті переходу від класичної парадигми до неklasичної.

Варто усвідомити, що світоглядні труднощі, породжені становленням релятивістської фізики та квантової теорії спонукали до переосмислення природи суб'єкт-об'єктної взаємодії та визнання конструктивної ролі суб'єкта пізнання.

Основний принцип антропоцентризму доби квантової механіки: коли людина діє, здійснює вибір – вона змінює реальність. Подібний принцип існував і за попередніх епох, але з однією важливою поправкою. Вибору надавалась онтологічна характеристика (природа, космос, Бог), залишаючи людині лише безпосередню дію.

Ще одним моментом переходу від класичної до неklasичної науки стала зміна субстанціоналізму функціональністю. Потрапляючи до різних контекстів взаємодії, предмет може не виявити стійкої субстанціональної сутності, при цьому зберігаючи цілісність і функціональну визначеність. Вказана зміна вплинула на заперечення сталості та безальтернативності науково-природничих уявлень. Усвідомлення відносності та потенційної можливості удосконалення всіх знань штовхала науковців, філософів до нових ідей, які сприяли чіткішій визначеності при вивченні людиномірних констант.

Кардинальні неklasичні нововведення заперечували пасивне становище людини у світі, її суцільну підпорядкованість сталим незмінним природним процесам. Людина завдяки науковій дослідницькій діяльності, змінивши природні умови на штучно створені, зуміла довести, що природні властивості предметів, процесів і явищ не є сталими. Руйнувалися лінійність і фундаменталізм класичної науки. Реальність класичної науки розвінчала саме людина своїми експериментами, коли природні процеси видозмінювались у штучних умовах. Водночас це дозволяло розглянути сутність людини в іншому розрізі. Діяльність людини й аксіологізація її діяльності стали визначальними у філософсько-антропологічному вимірі.

Питання наочності тлумачиться в неklasиці крізь призму операцій введення та виведення абстракцій, де під виключенням розуміють змістовні моделі. За таких умов неklasична наочність – це не механічне й не безпосередньо спостережуване (очевидне), а концептуально експліковане. Це доводило, що абсолютна точність і сталість були лише “класичними вигадками”. Проблематика обґрунтування тлумачиться в неklasиці не як процес абсолютного доказу, а як експлікація –

пошук методу організації, систематизації, впорядкування результатів. Із занепадом міфу, що знання досконале, в неklasиці утверджуються ознаки прагматичності, інструментальності, ефективності – всього, що дозволяло людині продемонструвати і реалізувати власну дієвість⁶.

Неklasична наукова раціональність, методологічно закорінена в діяльнісному підході, вимагає чіткої фіксації засобів спостереження, серед яких чільне місце посідають людиномірні феномени. Змінюється філософське тлумачення раціоналістичних систем. Усвідомлювалося, що розум не здатний належним чином орієнтувати людину в житті та історії, оскільки окремі моменти буття людини для раціоналізму закриті. Цей стиль починає домінувати в західній філософії: “філософію мислення” змінює “філософія життя”. Виникаючи як опозиція класичному раціоналізмові, “філософія життя” звертається до життя як первинної реальності, цілісного органічного процесу. Саме поняття “життя” в руслі цих орієнтацій багатозначне та невідзначене: воно тлумачиться в біологічному (Ф. Ніцше); космологічному (А. Бергсон); культурно-історичному (В. Дільтей, О. Шпенглер) аспектах.

Цей поділ дуже умовний, тому що вказані моменти почасти співіснують у межах однієї концепції. Започаткував цей процес кардинальних змін А. Шопенгауер, який запровадив теоретичні та методологічні нововведення в науці та філософії. Шопенгауера нещодавно назвали “філософом-бунтарем”, оскільки він руйнував основи класично-наукової парадигми.

Уявлення про монолітну та раціональну людину, характерне для Канта, вичерпало себе. Шопенгауер, почавши свої філософські розвідки з ідеї гармонії людини і зовнішнього світу, прийшов до ідеї конфлікту між ними. Пізніше цей конфлікт інтерпретувався як протистояння між раціональним та ірраціональним. Варіювалася ступінь гостроти конфлікту: від локального та незначного (Бергсон) до всебічного та фатального (екзистенціалісти атеїстичного спрямування). Видозмінювалось і поняття джерела конфлікту: одні вбачали його в людині (Ніцше), інші – в зовнішньому світі⁷. Зокрема, Ніцше не руйнував попередніх ідей та не доводив потребу в запровадженні нового. Унікальність ідей Ніцше полягає в констатуванні того, що визрівало впродовж тривалого часу й виявилось в утвердженні нової неklasичної парадигми.

До того ж, переоцінка цінностей, згідно з ученням Ніцше, можлива виключно завдяки нігілізму – відмові від найвищих цінностей (метафізичний світ, Бог). Ми ж акцентуємо увагу на питаннях співвідношення об'єкта і суб'єкта в процесі пізнання. Ніцше вважав неприпустимим їх розділення. Основне завдання полягало в подоланні існуючих труднощів: усвідомлення того, як суб'єкт може пізнати об'єкт, а також як людський розум може проникнути в таємниці матеріального, духовного, ідеального, божественного світів. Вказувалася проблема існування крайнощів, представлених скептицизмом і соліпсизмом. Проблема розв'язувалася завдяки введенню поняття “життя”. Недоліком попередніх гносеологічних концепцій вважалося протиставлення мислячого суб'єкта і немислячого середовища. Оскільки немисляча матерія та надмислячий абсолюти протистояли людині, очевидною була потреба нової константи, якою й стало життя. Людина у філософському розумінні підноситься над часом, і саме так життя людини набуває смислу та цінності⁸. Така позиція сприймалася як порушення всіх загальноприйнятих норм, однак, по-перше, всі наявні на той час норми були не актуальними (а то й зовсім не дієвими), по-друге, в цих ідеях формується концепція нових, гідних людини умов існування у світі і, як наслідок, – нового позиціонування людини у філософських і наукових системах.

Неklasична філософія видозмінила фундаментальні основи класичного уявлення про цілісне бачення світу. Зокрема, світогляд у Дільтея – це сукупний, цілісний погляд на світ і місце людини в ньому. В процесі гуманізації наукової картини світу й обґрунтуванні нового світогляду важливо було довести, що так звана “вища здібність” може бути розкрита науковими методами (Дільтей, як і Кант, пішов шляхом апіоризму).

Як зазначає М.Марчук, важливими і, водночас, не до кінця з'ясованими залишаються ті аспекти дільтейівського проекту, що стосуються не так дихотомічного протиставлення гуманітарних наук і наук про природу, як нереалізованих можливостей взаємозближення на ґрунті внутрішньо притаманного їм епістемного потенціалу. На межі XIX-XX століть у методологічній свідомості науки стала визрівати пов'язана з радикальною зміною предметного поля науки криза методологічних стратегій, розроблених і всебічно верифікованих упродовж XVII-XVIII століть. Ця криза спонукала до формування цілої низки версій історизму, кваліфікованого зго-

дом як основа, методологічний фундамент сучасного типу соціальних і гуманітарних наук. Зміна природничо-наукової парадигми гуманітарно-науковою розпочалась у період, який настав після тріумфу німецької класичної філософії. До неї долучилися не лише її критики, а прихильники та послідовники. Цікавим є порівняння того, як сучасне природознавство розглядає природу не як зрозуміле ціле, а як сторонню до “Я” плінність подій, на яку воно проливає обмежене, проте достовірне світло, унеможливаючи у такий спосіб панування над ним, і людський дух, який турбується про захист і надійність, має протиставити “невимовності” життя, його “жахливому обличчю” науково сформовану здатність розуміння. Філософія має так широко розкрити життя в його соціально-історичній дійсності, щоб знання, незважаючи на “невимовність” життя, забезпечувало захист і надійність⁹. У цьому контексті антропоцентризм формує вектори спрямованості розвитку філософської думки, яка реалізувалася завдяки методології нової гуманітарно-наукової парадигми.

Ще один антропоцентричний аспект знаходимо у Бергсона. Зазначається, що основою є первинний життєвий порив, який переходить від одного покоління істот до іншого. Саме життєвий порив формує еволюцію. Всесвіт розвивається, а, отже, наш світ перебуває на певному етапі свого розвитку як певне утворення й асоціація елементів. Але життєвий порив діє не шляхом асоціації та складання елементів. Скажімо, око, в якому зіставляється простота дії та складність органу: око – це складний орган, а зір є актом простим. Як стверджує Бергсон, око створюється не шляхом конструювання з різних елементів (як це вказувала б матеріалістична теорія еволюції: збираються різні матеріальні елементи і на якомусь етапі виникає зір) і не шляхом певного завдання (як сказав би Аристотель, існує мета – бачити, і тому природа розвивається згідно з цією метою). Життєвий порив містить ідею зору як базову. Інший приклад – свідомість людини та її мозок. Складність мозку не породжує нашу свідомість. І навпаки – не можна сказати, що метою мозку є свідомість. Отже, життєвий порив – це початок, який перетворює матерію, веде її до власної мети, задля насичення матерії життєвим поривом. Варто згрупувати методи дослідження теорії пізнання з теорією життя до єдиної методології¹⁰. Тут знаходимо людиноцентричний аспект, який полягає в олюдненні матерії: коли з людини виходять

вектори на світ, а не лише в людині концентруються всі закони цього світу.

Культурно-історичний аспект усіх гуманітарних традицій був актуалізований Шпенглером. Розвиток культури можливий лише в контексті усвідомлення її суб'єктами значущості процедур вимірювання, рахунку, формування та фіксації образів зовнішнього світу. Всі способи пізнання є суттю морфології. Морфологія природи – це знеособлена систематика, морфологія ж органічного (життя та історії) – це фізіономіка або перенесене до духовної сфери індивідуалізоване мистецтво “портрету культури”. Осягнення культурних форм, на думку Шпенглера, засноване на безпосередньому відчутті життя. Духовне життя людини розгортається в часі та у певному спрямуванні. Як результат, у свідомості індивіда конституюється властива тільки йому, особиста картина світу: чи образно-символічна, чи раціонально-поняттєва. Кожна людина і культура володіє первинною схильністю надавати перевагу окремій формі, вважаючи її ідеальною. Західна людина зазвичай налаштована історично¹¹.

Картина світу формується насамперед завдяки використанню історичного та цивілізаційного досвіду. При цьому Шпенглер підносив саме індивідуальність окремої людини, стверджуючи, що для людства загалом не існує ніякої мети, ідеї чи плану – так само як немає мети у популяції метеликів чи орхідей. Людство – порожнє слово, а людина набуває смислового навантаження, коли стає частиною культурного та цивілізаційного історичного розвитку.

Висновок. Напрацювання мислителів перехідного етапу (від класики до неокласики), а також ідеї мислителів нової посткласичної епохи сформували об'єктивістські та суб'єктивістські концепції людини. Усвідомлення повороту до проблеми людини як центральної філософської тематики сприяло зміні наукового осмислення людиномірних констант.

Здійснювалася спроба перейти від філософського об'єктивізму до суб'єктивізму, від зовнішнього, об'єктивно зумовленого суб'єкта до дійсного суб'єкта. При полеміці зі спекулятивною метафізикою традиційної філософії та її абстрактно-раціоналістичним апріоризмом і об'єктивізмом формуються напрями західної думки антропологічної спрямованості: феноменологія, персоналізм, екзистенціалізм, філософська антропологія тощо. Метафізика та об'єктивістські концепції людини заперечувались і витіснялись із того-

часних філософських систем. Процес антропологізації набув відкритої форми у всіх значеннях.

REFERENCE:

¹ Zagorordnyuk V. Antropologiya piznannya: pozitivni ta negativni aspekti, V.Zagorodnyuk, Grani lyuds'kogo buttya: pozitivni ta negativni vimiri antropokul'turnogo, Kyiv, Naukova dumka, 2010, S. 141-166.

² Sheler M. Polozhenie cheloveka v Kosmose, M. Sheler, Problema cheloveka v zapadnoj filosofii: [perevody], Moscow, Progress, 1988, S. 31-95.

³ Frankl V. Chelovek v poiskakh smysla, V.Frankl, Moscow, Progress, 1990, 368 s.

⁴ Ozhevan M. Lyuds'kij vimir nauki ta naukovi "vimiri" lyudini, M. Ozhevan, Kyiv, Libid', 1992, 175 s.

⁵ Kamenev S. Nauchnaya kartina mira: ot klassicheskoy – k sovremennoy, S. Kamenev, Vladivostok, Morskoy gos. un-t im. Admirala G. I. Nevel'skogo, 2006, 67 s.

⁶ Il'in V.V. Klassika – neklassika – neoneklassika: tri epohi v razvitii nauki, [Elektronnij resurs], V.V. Il'in, Informatsionnyj portal MGU (fajlovij arhiv), available at: files.msucity.ru/file.php?id=4951

⁷ Nikitin E. Ob odnoy tendentsii v razvitii filosofii, E.Nikitin, Voprosy filosofii, 2001, T. 10, S. 88-98.

⁸ Lega V. Lektsii po istorii zapadnoj filosofii, [Elektronnij resurs], V. Lega. – available at: <http://www.rodon.org/lvp/lpizf/index.htm>

⁹ Marchuk M. Vil'gel'm Dil'tey: "Filosofiya zhittya" ta gumanitarno-naukova metodologiya, M. Marchuk, Naukovij visnik Chernivets'kogo universitetu: zb. nauk. prats'. Filosofiya, Vip. 462-463, Chernivtsi: Chernivets'kij nats. un-t, 2009, S. 3-7.

¹⁰ Bergson A. Tvorcheskaya evolyutsiya, [Elektronnij resurs], A.Bergson. – available at: <http://www.psylib.ukrweb.net/books/bergs01/index.htm>

¹¹ Shpengler O. Zakat Evropy. T. 1. Obraz i dejstvitel'nost', O.Shpengler, Novosibirsk, VO "Nauka", Sibirskaya izdatel'skaya firma, 1993, 592 s.

Skakun Ihor. THE CONCEPT OF ANTHROPOCENTRISM IN THE NON-CLASSICAL PHILOSOPHY.

In the paper the ideological and methodological potential of anthropocentrism and its

implementation in the dynamics of human dimensional paradigms of scientific knowledge is argued. The author reveals the essence of the idea of personality and principle of anthropocentrism, shapes their actualization in post-classical paradigms of knowledge.

The concept of anthropocentrism became an independent philosophical concept, according to which man is the center and purpose of world creation. Anthropocentrism in non-classical philosophy outlined the importance of the qualitative change in the methodological approach of philosophical understanding of man. It should be emphasized that man-restructuring concept was only potential, as factors of its implementation (as it was in post-non-classical period) to the just formed.

Thinkers' ideas of the transition period (from classic to non-classic) and the ideas of thinkers formed a new era of post-non-classical objectivistic and subjectivist concepts of man. Awareness of the problem of man as the central philosophical subjects helped to change scientific understanding of human dimensional constants.

An attempt was made to move from philosophical objectivism to subjectivism, from the outside, objectively caused to the subject, the real entity. In the controversy with speculative metaphysics and traditional philosophy of abstract rationalist objectivism became an emerging trend of Western thought in terms of anthropological orientation: phenomenology, personalism, existentialism, philosophical anthropology etc. Metaphysics and objectivistic conception of man were challenged and replaced with contemporary philosophical systems. The process of antropologization acquired an open form in all senses.

Keywords: *anthropologization, anthropocentrism, man, methodology, science, scientific world picture.*

Received 28-10-2015

Advance Acces Publischer: November 2015